

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. სპეციალური გამოშვება:
დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა.
თბილისი. 2012

ჯაბა სამუშია

დავით აღმაშენებელი. სტატუსი 1083-1089 წლებში

დავით IV აღმაშენებლის ტახტზე ასვლა დიდი ხანია აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ქართველ მკვლევართა შორის. ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ დავითი სახელმწიფო გადატრიალების გზით მოვიდა ხელისუფლებაში, ხოლო მეორე ნაწილის აზრით, არავითარი გადატრიალება 1089 წელს არ მომხდარა და გიორგი II-მ თავისი ვაჟი გვერდით ამოიყენა, როგორც თანამოსაყდრე.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ხშირად ვხვდებით მეფობის ორი სტატუსის გაიგივებას. ეს გახლავთ „თანამოსაყდრეობა“ და „თანამეფობა“ ანუ „ორმეფობა“. ჩვენთვის საინტერესო საკითხის განხილვისას მეცნიერები ხშირად ურევნენ ამ ორ სტატუსს, რაც, ჩვენი აზრით, გაუმართლებელია.

ნ. ბერძენიშვილის აზრით, დავით IV 1089 წელს თანამოსაყდრე გახდა და სახელმწიფო გადატრიალების წყალობით ერთპიროვნულ მმართველად იქცა. მეცნიერის მითითებით, „ჩვენ შევეცადეთ გიორგი მეფის მოუხსენებლობა 1089 წლის შემდეგ დავითის ისტორიკოსის ცალმხრივობითა და დავითისადმი მიკერძოებით აგვეხსნა. საქმე, როგორც ჩანს, ისე იყო, რომ გიორგი მეფე აიძულეს მემკვიდრე დავითი თანამოსაყდრედ დაესვა და ქვეყნის მართვა-გამგეობა მისთვის დაეთმო“.¹ ი. სურგულაძის მითითებით, კი ორმეფობით დაინტერესებული იყვნენ თავად მონარქები, რადგანაც ამ მეთოდით ისინი ახერხებდნენ მემკვიდრის გაწვრთნას, აღებინებდნენ მას სახელმწიფოს მართვაში მონაწილეობას. მეცნიერი დასძენს: „პრაქტიკულად ორმეფობის ინსტიტუტი თითქმის განუწყვეტლივ არსებობდა გიორგი II-ის დროიდან დავით ნარინამდე. გიორგი II-მ თანამოსაყდრედ გაიხადა დავით აღმაშენებელი, დავითმა – დემეტრე, დემეტრემ – გიორგი III, გიორგი III-მ – თამარ მეფე, თამარმა – ლაშა-გიორგი, რუსუდანმა – დავით ნარინი“.² ამ აზრს იზიარებდა ილ. ანთელავაც. თავის საკმაოდ საინტერესო სტატიაში მეცნიერი დასძენდა: „ვფიქრობთ, ნათელი უნდა იყოს, რომ რაიმე დაპირისპირებას გიორგი II-სა და და-

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. VII. თბ. 1974, გვ. 26.

² ი. სურგულაძე. სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხები „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით. თბ. 1977, გვ. 72-73.

ვით IV-ს შორის ადგილი არ ჰქონია. ქვეყნისთვის უაღრესად ძნელდობის ჟამს გიორგი II-მ თანამოსაყდრედ აკურთხა და გვერდით ამოიყენა თავისი ერთადერთი ვაჟი – დავით IV, რომელიც უაღრესი სამხედრო და ორგანიზაციული ნიჭით იყო დაჯილდოებული“.³

დავით IV-ის ბიოგრაფიაში აშკარად ჩანს მისი უფლებრივი მდგომარეობის ორი ეტაპი, როდესაც იგი იყო თანამოსაყდრე და, მოგვიანებით, როდესაც გახდა სრულუფლებიანი მეფე.

1085 წელს დავითი იწოდება მეფედ და სევასტოსად. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ დავითგარეჯის წიგნთსაცავში აღმოჩენილ ხელნაწერის მინაწერს:

„დაესრულა საწელიწადოდ საწინაღმართმეტყველოდ წესსა ზედა ბერძნულსა, ახალ თარგმნილი წმიდისა მამის ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისაჲ, სრული ყოვლითურთ და უნაკლულოდ. მე, სულითა საწყალობელმან ეგნატი, დავწერე წმიდაჲ ესე წიგნი საწინაღმართმეტყველოდ დიდებულისა ლავრისა შატბერდისათჳს, სალოცველად ღვთიფ-გვრგუნოსანთა ჩუენთა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა და ძისა მათისა დავით მეფისა სევასტოსისა... ქრონიკონი იყო ტ და ე (1085)“.⁴ დაახლოებით ამავე პერიოდში უნდა იყოს შესრულებული წყაროსთავის მათეს სახარების მინაწერიც, რომელშიც დავითი მეფისა და სევასტოსის ტიტულითაა მოხსენიებული.⁵

ამგვარად, უკვე 1085 წელს, გიორგი II-ის მეფობის დროს, დავითი იწო-

³ ი. ანთელავა. ქართული საისტორიო მასალა გიორგი II-ის სტატუსის შესახებ. წიგნ.: ი. ანთელავა. XI-XIV სს. ქართული საისტორიო წყაროები. თბ. 1988, გვ. 111.

⁴ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ. ტ. I. თბ. 1892, გვ. 232. აღნიშნული მინაწერის ტექსტის ვ. სილოგავასეული წაკითხვა იხ. ვ. სილოგავა. ლიხნის ტაძრის ოთხი წარწერა (ხელნაწერი). აწ განსვენებულმა ვ. სილოგავამ აღნიშნული ნაშრომი ხელნაწერის სახით მოგვაწოდა.

⁵ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა. შეადგინეს და დასაბუჟდად მოამზადეს: თ. ბრეგაძემ, ც. კახაბრიშვილმა, თ. მგალობლიშვილმა, მ. ქავთარიამ, ლ. ქუთათელაძემ და ც. ჯღამაიამ. ელ. მეტრეველის რედაქციით. თბ. 1976, გვ. 159-160. დავითი სევასტოსის ტიტულით იხსენიება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილებაში დაცულ მონეტაზე. გ. დუნდუა და თ. დუნდუა ამ ტიპის მონეტების ემისიას ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული დათარიღების მიხედვით 1089-1091 წწ. აქცევენ. მეცნიერთა მითითებით, „არ უნდა იყოს სავარაუდო, რომ დავითს გიორგი II-ის ტახტიდან ოფიციალურ გადადგომამდე მოეჭრა მონეტა“. გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი. თბ. 2006, გვ. 195. წინამდებარე სტატიის მიზანი არ არის დავით IV-ის ბიზანტიური ტიტულატურის ტარების ქრონოლოგიის განსაზღვრა, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ნუმიზმატიკური მასალა უჩვენებს, რომ 1089 წლის შემდეგ მცირე ხანს, შესაძლებელია, დავითს ბიზანტიური ტიტულატურა ეტარებინა. ამასთანავე, საინტერესოა ავტორთა დაკვირვება, რომ თანამოსაყდრე დამოუკიდებლად მონეტას ვერ მოჭრიდა. ყოველ შემთხვევაში ასეთ დროს ორივე მეფის მითითება ხდება. ასეა ეს გიორგი III-სა და თამარის 1178-1184 წწ. მოჭრილ მონეტაზე. ამდენად, 1089 წლის შემდეგ დავითს, როგორც თანამეფეს და არა როგორც თანამოსაყდრეს, მონეტის მოჭრის სრული უფლება ჰქონდა.

დება მეფედ და სევასტოსად. ბუნებრივია, ქვეყანას განაგებს მეფეთ მეფე გიორგი, მაგრამ მასთან ერთად განსახლებული უფლებები სამეფოს მართვის საქმეში მის მცირეწლოვან (1085 წელს დავითი 12 წლის იქნებოდა) შვილსაც ჰქონდა. ყურადსაღებია ისიც, რომ მამა-შვილს შორის იერარქია მკვეთრად არის დაცული – გიორგი კესაროსია, დავითი კი სევასტოსი – შედარებით დაბალი რანგის ბიზანტიური ტიტულის მატარებელი.⁶ ჩვენამდე მოღწეულია, ასევე, მესამე ცნობაც, რომელშიც დავითი მეფედ და უკვე „პანიპერსევასტოსად“ იხსენიება. ეს მინაწერი დაცულია ეფრემ მცირის მიერ გადაწერილ ერთ დიდ მეტაფრასულ კრებულში (S 384), რომელიც შეიცავს სექტემბერ-ნოემბრის აგიოგრაფიულ საკითხავებს. ხელნაწერს აქვს ეფრემ მცირის მიერ გაკეთებული რამდენიმე საინტერესო მინაწერი. ერთ-ერთში ვკითხულობთ: „იესო ქრისტე, მფარველო ყოველთა სუფევათაო, ადიდე ორკერძოთვე დიდებითა შენ მიერ გურგუნოსანი, ბრწყინვალე და უძლეველი მეფეთა-მეფე გიორგი და მაღალი კეისაროსი, და განამრავლენ წელნი მეფობისა მათისანი ნებისაებრ მათისა და შენ მიერ მონიჭებული ძე მათი დავით, მეფე და პანიპერსევასტოსი, ადიდე, მძლე ყავ ყოველთა ზედა მტერთა და წინააღმდეგომთა. ამინ“.⁷ ეფრემ მცირის ამ მინაწერს თ. ჟორდანიას 1089-1091 წლებით ათარიღებდა.⁸ შედარებით განსხვავებული შეხედულება გამოთქვა ივ. ლოლაშვილმა. მისი აზრით, ეს ხელნაწერი 1089-1096 წლებს შორის უნდა იყოს გადაწერილი. მეცნიერი მიიჩნევს, რომ ეფრემ მცირის ეს მეტაფრასული კრებული შეუდგენია დავით აღმაშენებლის მეფობაში 1089 წლიდან XI საუკუნის დასასრულამდე, გიორგი II-ის სიცოცხლეში, შავ მთაზე, კალიპსის ქართველთა მონასტერში, ბასილი კალიპოსელის წინამძღვრობის დროს. ამოსავალი ამგვარი დათარიღებისთვის არის ის, რომ დავითი ამ მინაწერში მეფედ იხსენიება. ე. ი. ქვედა თარიღი ყველა შემთხვევაში, ივ. ლოლაშვილის აზრით, 1089 წელი უნდა იყოს. ზედა თარიღის განსასაზღვრავად კი მეცნიერები მინაწერის კონტექსტს იშველიებენ, სადაც აღნიშნულია გიორგისა და დავითის მტერთან ბრძოლა. ივ. ლოლაშვილმა ყურადღება მიაქცია, ასევე, ეფრემის სიტყვას, რომ „სიჰავისა ჟამთაჲსა“ მიზეზით „გიორგი საკვირველმოქმედის ცხოვრების“ მთაწმინდელისეულმა თარგმანმა შავ მთაზე ვერ მოაღწია და ამიტომაც ეს წიგნი ხელახლა ვთარგმნეო. ამ „სიჰავისა ჟამთაჲსაში“ ივ. ლოლაშვილი მცირე აზიაში თურქ-სელჩუკთა თარეშს გულისხმობს, რომელსაც ბოლო მოეღო 1097-1099 წლებში ჯვაროსანთაგან ანტიოქიისა და იერუსალიმის აღებით. აქედან გამომდინარე კი, მეცნიერის აზრით, ხელნაწერის გადაწერის ზედა თარიღი 1096 წელი უნდა იყოს.⁹ ჩვენი აზრით, ეფრემ მცირის

⁶ რ. მეტრეველი. ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს ისტორიიდან. თბ. 1972, გვ. 75-76.

⁷ აღნიშნული მინაწერი გამოქვეყნებული აქვს ივ. ლოლაშვილს. იხ. მისი, არსენ იყალთოელი. თბ. 1978, გვ. 46.

⁸ თ. ჟორდანიას. ქრონიკები. ტ. I. გვ. 239.

⁹ ივ. ლოლაშვილი. არსენ იყალთოელი, გვ. 46.

მიერ შექმნილი ხელნაწერის ამგვარი დათარიღება შეიძლება გადაიხედოს. ჯერ ერთი, როგორც დავინახეთ, დავითი 1089 წლამდეც იხსენიება მეფედ. მეორეც, „ჟამთა სიძავე“ წინა აზიასში XI საუკუნის 80-იან წლებში გაცილებით უფრო მწვავე იყო. გარდა ამისა, ეფრემი გიორგი II-ს იხსენიებს, როგორც „ბრწყინვალესა და უძლეველ მეფეთა-მეფეს“ და „მაღალ კეისაროსს“. საეჭვოა ასეთი ეპითეტი ეხმარათ იმ მეფისადმი, რომელიც 1089 წლის შემდეგ ქვეყნის მმართველობას თითქმის ჩამოცილებული იყო. ამდენად, უპრიანია ეფრემ მცირისეული მინაწერი 1085-1089 წლების შუალედით დავათარიღოთ.

სწორედ ზემოთ დამოწმებული ცნობები მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ 1089 წლამდე დავით IV აღმაშენებელი უკვე თანამოსაყდრეა. მაგრამ როდის უნდა მომხდარიყო მისი თანამოსაყდრედ კურთხევის ცერემონიალი? პირველად დავითი 1073 წელს იხსენიება გიორგი II-ის მიერ მღვიმისადმი გაცემულ სიგელში. მაგრამ აქ მცირეწლოვანი უფლისწული მხოლოდ ბიზანტიური ტიტულით, „კურაპალატობით“ იხსენიება („სალოცველად მეფობისა ჩემისა და ძისა ჩემისა დავით კურაპალატისა“).¹⁰ როგორც ჩანს, ბიზანტიის იმპერატორმა ახალდაბადებულ უფლისწულს სიმბოლურად მიანიჭა „კურაპალატობა“. რასაკვირველია, მცირეწლოვან დავითს ამ დროისათვის არავინ აიყვანდა მეფედ და ამიტომაც გასაგებიცაა, რომ გიორგი II-ის სიგელში იგი ამ ტიტულით არ იხსენიება. თორმეტიოდე წლის შემდეგ კი დავით უფლისწული მამის გვერდით უკვე მეფედ იწოდება. სრულიად სამართლიანი ჩანს იმის ვარაუდი, რომ გიორგი II-მ მალიქ-შაჰთან მოსალაპარაკებლად წასვლის წინა, დაახლოებით 1083 წელს, თავისი მხოლოდშობილი ვაჟი აკურთხა მეფე-თანამოსაყდრის პატივით.¹¹ საქართველოს სამეფო კარისთვის ეს ახალი არ იყო, რადგანაც იგივე ნაბიჯი რამდენიმე ათეული წლის წინათ გადადგა გიორგი II-ს მამამ ბაგრატ IV-მ, როდესაც იგი ბიზანტიაში წავიდა და თანამოსაყდრედ შვილი დატოვა.¹²

როგორც ითქვა, 1089 წლამდე დავით უფლისწული მეფედ იწოდებოდა. შესაბამისად, მისი კურთხევა უნდა მომხდარიყო. 1089 წელს კი, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიტყვით, გიორგი II-მ „დაადგა გვირგვინი მეფობისა“ თავის ვაჟს. ეს რეალობა გვაფიქრებინებს, რომ საქმე გვაქვს ორ სხვადასხვა კურთხევასთან.

ინაუგურაცია თავის თავში მოიცავდა როგორც საერო, ასევე საეკლესიო რიტუალს. ტაძარში მეფის კურთხევა, მისი საკურთხეველში შეყვანა აღსავლის კარით, რაც მხოლოდ სასულიერო პირის უფლებაა და საეროთაგან ერთადერთ – მონარქს აქვს ამის პატივი, ხაზს უსვამდა მეფის ხელისუფლე-

¹⁰ სიგელი გიორგი მეფისა მღვიმისადმი (1073 წ.). ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. ტ. I. თბ. 1954, გვ. 46.

¹¹ ამ დეტალზე ყურადღება გამახვილებული აქვს, ასევე, ი. ანთელავას. იხ. მისი, ქართული საისტორიო მასალა გიორგი II-ის სტატუსის შესახებ, გვ. 99.

¹² აღნიშნულ ფაქტს გაკვირვებულნი იყვნენ ი. ანთელავა. იხ. ქართული საისტორიო მასალა გიორგი II-ის სტატუსის შესახებ, გვ. 99-100.

ბის უფლისგან წარმომავლობას. დავითის დროს მირონცხების რიტუალი ჯერ კიდევ არ უნდა ყოფილიყო. ეს საკმაოდ საინტერესო და იმავდროულად ცალკე კვლევის ობიექტია და ამიტომაც აქ მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ, მაგალითად, ბიზანტიაში მირონცხება XIII საუკუნის დასაწყისიდან მკვიდრდება.¹³ „წესი და განგება მეფეთა კურთხევისაში“ მეფის მირონცხებაზე არაფერია აღნიშნული. ყოველ შემთხვევაში XI საუკუნისთვის საქართველოში მეფეთა კურთხევისას მირონცხების ტრადიცია არ უნდა არსებულებო. მიუხედავად ამისა, საეკლესიო ცერემონიალი მთლიანად ემსახურებოდა იმას, რომ წარმოჩენილიყო სამეფო ხელისუფლების უფლისაგან წარმომავლობა. XI საუკუნის საქართველოში ტახტის მიღების ერთადერთი წყარო იყო მემკვიდრეობითობა ანუ ლეგიტიმური საწყისით ტახტის მოპოვება. მონარქის გამორჩევის შემდეგ ხდებოდა სამეფო ხელისუფლების საკრალიზაცია. ამ პროცესმა განვითარება პოვა იხოთეიზმის ფორმირებაში, რომლის საფუძველია მეფის ხელისუფლებისა და მმართველი დინასტიის დეტაბრივი წარმოშობის დამტკიცება. მსოფლიო ისტორიაში ამის უამრავი მაგალითია, მაგრამ ერთ-ერთი საინტერესო ფორმა იხოთეიზმმა საფრანგეთში მიიღო. კაპეტინგების საგვარეულოს მეფეები უფლისგან იღებდნენ არა მარტო ხელისუფლებას, არამედ სასწაულის ჩადენის ნიჭს. საფრანგეთის მეფეს შესწევდა ძალა სწულთა განკურნებისა. შეიქმნა მთელი ტრადიცია მეფის მიერ ხელდასხმის მეშვეობით მძიმე სენით დაავადებულთა მორჩენისა.¹⁴

ბაგრატიონთა სამეფო ხელისუფლების დეტაბრივი წარმომავლობის იდეოლოგიური ფორმირება IX საუკუნიდან დაიწყო. გრიგოლ ხანძთელი აშოტ კურაპალატს მიმართავდა: „გაკურთხენინ ყოველნი პირმან ქრისტესმან და ყოველთა წმიდათამან, რამეთუ ჭეშმარიტად სამართალ არს სიტყვად ესე: „სადა არს პატივი მთავრობისაჲ, მუნ არს მსგავსებაჲ ღმრთეებისაჲ“. რამეთუ თქუნ, ჳელმწიფენი, უფალ-გყვნა ღმერთმან ქვეყანისა განგებასა, ვითარცა გულისჳმა ვჰყოფთ კეთილის ყოფასა ღმრთისასა ჩუენდა მომართ მეფობითა შენითა“.¹⁵ XI საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე მემატინემ, სუმბატ დავითის ძემ, კი ბაგრატიონთა დეტაბრივი წარმომავლობის იდეა დასრულებული ფორმით წარმოადგინა. ამდენად, მეფე ხელისუფლებას იღებს დეტისგან და, როგორც უფლისგან ხელდასხმული, სიცოცხლის ბოლომდე ინარჩუნებს ამ

¹³ Г. А. Острогорский. Эволюция византийского обряда коронования. кн. Византия, южные славяне и древняя Русь. Западная Европа. Искусство и культура. Сб. статей в честь В. Н. Лазарева. М. 1973, გვ. 37; Б. А. Успенский. Царь и император. Помазание на царство и семантика монарших титулов. М. 2000, გვ. 6, 25.

¹⁴ ამ საკითხზე ვრცლად იხ. Ж. Ле Гофф. Людовик IX Святой (пер. В. Матузовой). М. 2001, გვ. 622-623.

¹⁵ გიორგი მერჩულე. შრომაჲ და მოღუაწებაჲ ღირსაჲ ცხოვრებისაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ. ხანცთისა და შატბერდის აღმაშენებლისაჲ, და მის თანა ჳსენებაჲ მრავალთა მამათა ნეტართაჲ, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წიგნ. II. (XI-XV სს.). ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1967, გვ. 262.

პატივს, მსგავსად სასულიერო პირისა.

ამ პერიოდის საქართველოს მეფეთა ინაუგურაციის ამსახველი საგანგებო დოკუმენტი ჩვენამდე მოღწეული არ არის. „წესი და განგება მეფეთა კურთხევისა“, რომელშიც გადმოცემულია მეფის აღსაყდრების ჩვენში არსებული ცერემონიალი, მოგვიანო ხანისაა და თანაც არასრული სახითაა შემონახული.¹⁶ მასში საერთოდ არ არის მინიშნება „უფროსი მეფის“ მიერ თავისი თანამოსაყდრის კურთხევის თაობაზე. არადა XI-XIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიაში მსგავსი ფაქტი არაერთია ცნობილი. ქართული ისტორიული წყაროების მეშვეობით ამ ცერემონიალის წარმოდგენა ჩვენთვის მხოლოდ ზოგად შტრიხებშია შესაძლებელი. მაგალითად, მემატინე, როდესაც აღწერს დავით IV-ის მიერ თავისი ვაჟის თანამოსაყდრედ კურთხევას, აღნიშნავს: „თუსითა კელითა დასუა საყდართა თუსთა ძე თუსი დემეტრე... და დაადგა თავსა შუენიერსა გვრგვნი ქვათაგან პატიოსანთა... შეარტყა წელთა ძლიერთა მახვლი, ყმა, რაბამ სჯანად კმარებული და შემოსა პორფირი მკლავთა ღომებრთა და ტანსა ახოვანსა. და დაულოცა ცხორება წარმართებული...“¹⁷ მოგვიანებით, როდესაც გიორგი III-მ ტახტზე თანამოსაყდრედ აიყვანა თამარი, ამ შემთხვევაშიც, თითქმის იგივე ცერემონიალი ჩატარდა. გიორგიმ თავად დაადგა თამარს „გვირგვინი ოქროსა თავსა მისსა, ოქროსა ოფაზისა, აღკმული იაკინთთა, ზმირთა და სამარაგლოთა მიერ...“ სასახლეში კი მეფემ თავისი ასული „დაისუა მარჯუენით მისსა მეფე და დედოფალი, შემკული და შემოსილი ფერად-ფერადითა ფესვედითა ოქროანითა ბისონითა და ზეზითა...“¹⁸ ქართული წყაროების საფუძველზე, ივ. ჯავახიშვილი ასკვნიდა: „საქართველოს მეფეებს თავიანთი მემკვიდრეები ზოგჯერ თვითონ აჰყავდათ ხოლმე სახელმწიფო ტახტზე, გვირგვინსა და ხმალსაც საკუთარი ხელით ულოცავდნენ. რაკი მეფე ჯერ ცოცხალი იყო და სახელმწიფო ხელისუფლების ნიშნები მას ეკუთვნოდა, მემკვიდრის ტახტზე თანამოსაყდრედ დასმის დროს, ხმალ-გვირგვინს, რასაკვირველია, დიდგვარიანი აზნაურები კი არა, არამედ თვით მეფევე გადასცემდა ხოლმე“.¹⁹ საქართველოში არსებული

¹⁶ წესი და განგება მეფეთა კურთხევისა. წიგნ.: ქართული სამართლის ძეგლები. საერო-საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. ტ. II. თბ. 1965, გვ. 50-54; ეს ძეგლი XIII საუკუნის უადრესი არ უნდა იყოს, ვინაიდან მასში მოხსენიებულია ათაბაგი. ამასთანავე, მასში ვაზირის რანგში დასახელებულია მსახურთუხუცესი, რომელიც მეფე რუსუდანმა შეიყვანა სავაზიროში. უპრიანია, ვიფიქროთ, რომ ეს ძეგლი XIII საუკუნის შუა ხანებში იყოს შექმნილი.

¹⁷ ცხოვრება მეფეთა მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 363.

¹⁸ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 20-21.

¹⁹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკ. II. წიგნ.: ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII. თბ. 1984, გვ. 151.

თანამოსაყდრის კურთხევის ცერემონიალი ნაწილობრივ წააგავს იმ დროის ბიზანტიაში არსებულ წესს. იმპერიაში ეს ცერემონიალი საკმაოდ რთულად ტარდებოდა. მოქმედი იმპერატორი და თანამოსაყდრედ გამზადებული პირი პატრიარქის თანხლებით მიემართებოდნენ საკურთხეველთან, სადაც სამეფო რეგალიები იდო. პატრიარქი ლოცვას კითხულობდა სამეფო მოსახლამზე – პორფირზე და ამის შემდეგ გადასცემდა მას უფროს ბასილევსს, რომელიც პრეპოზიტების მეშვეობით აცმევდა თავის თანამოსაყდრეს. შემდეგ ლოცვას კითხულობდნენ სტემაზე. მას შემდეგ, რაც ერთ სტემას პატრიარქი დაადგამდა უფროს ბასილევსს, მეორეს უშუალოდ გადასცემდა იმპერატორს, რომელიც, თავის მხრივ, თანამოსაყდრედ გამზადებულ პირს დაადგამდა თავზე. ამის შემდეგ ხალხი შეძახილით – „ღირსია, ღირსეულია“ – ადასტურებდა იმპერატორის გადაწყვეტილებების სისწორეს.²⁰

იმპერატორად კურთხევა კი გაცილებით რთული ცერემონიალით წარმოებდა. ამდენად, ბიზანტიაში მიღებული იყო, ერთი მხრივ, თანამოსაყდრის, ხოლო, მეორე მხრივ, იმპერატორის კურთხევა. მაგრამ თანამოსაყდრე იურიდიული სტატუსით იმპერატორი ან მეფე არ იყო. ამიტომაც ყველა შემთხვევაში თანამოსაყდრეს მეფედ გახდომის შემთხვევაში ხელახლა აკურთხებდნენ. სწორედ ამიტომაც ჩატარდა, მაგალითად, გიორგი III-ის გარდაცვალების შემდეგ თამარის ინაუგურაცია, მიუხედავად იმისა, რომ მანამდე იგი თანამოსაყდრედ იყო კურთხეული. ალბათ იგივე განხორციელდა დემეტრე I-ის შემთხვევაშიც. როგორც ითქვა, დემეტრე მამის, დავით IV აღმაშენებლის დროს აკურთხეს თანამოსაყდრედ, მაგრამ ლატალის თემში შემავალი სოფელ მაცხვარიშის მაცხოვრის სახელობის ტაძრის 1140 წელს შესრულებულ ფრესკაზე, რომელზეც წარმოდგენილია მეფის კურთხევის სცენა, დემეტრე I გამოსახულია მხოლოდ ერისთავთა თანხლებით. ამ ფრესკის კომპოზიციას უფრო მეტად ფენს ნათელს წარწერა – „დემეტრე მეფესა ჳმალსა აბამენ დავითისას ერისთავნი“. თავიდანვე ქართველ მეცნიერთათვის არ იყო საეჭვო, რომ მაცხვარიშის ფრესკაზე დემეტრე I-ის მეფედ კურთხევის სცენა იყო გამოსახული. უფრო რომ დაგონებულად, ცერემონიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი – დიდებულთა მიერ ხმლის შებმა.²¹ ფრესკაზე თანამოსაყდრედ კურთხევა რომ არ არის გამოსახული, უდავოა, რადგანაც ამ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა ის ფაქტი, თუ რატომ არ გამოსახეს დავით IV აღმაშენებელი, რომელმაც, მემატიანის თქმით, „თუსითა ჳელითა... დაადგა თავსა შუენიერსა გურგუნი ქვათაგან პატიოსანთა“... სოფელ მაცხვარიშის ტაძარში კი მეფეს ხმალს ერისთავები აბამენ, ისე როგორც ეს მიღებული იყო მეფის კურთხევისას (და არა თანამოსაყდრის კურთხევისას) XII-XIII საუკუ-

²⁰ Иеромонахъ Иоаннъ. Обрядникъ византийскаго двора какъ церковно-археологическiй источникъ. М. 1895, гл. 190; Г. А. Острогорскiй. Эволюция византийскаго обряда коронованiя, гл. 36.

²¹ Т. Б. Вирсаладзе. Фресковая роспись художника Микаела Маглакели в Мацхвариши. *Arg Georgica*. თბ. 1955, № 4, გვ. 169-232.

ნეების მიჯნამდე.²² ყველაზე ნათლად თანამოსაყდრისა და თანამეფის ინსტიტუტების არსებობა დასტურდება ბაგრატ IV-ისა და გიორგი II-ის შემთხვევაში. ვფიქრობთ, სწორედ ანალოგიურ ფაქტთან უნდა გვქონდეს საქმე 1089 წელსაც.

1051-1052 წლების მიჯნაზე ქვეყანაში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური ვითარების გამო ბაგრატ IV-მ გადაწყვიტა თავად ხლებოდა ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინე მონომახს და საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის საკვანძო საკითხები კონსტანტინოპოლში მოეწესრიგებინა. კონსტანტინოპოლში გამგზავრებამდე ბაგრატ IV-მ სამეფო თავის ვაჟს, გიორგის, გადასცა. „დაუტევა ქუთათისს მეფედ სამეფოსა ზედა აფხაზეთისასა...“ გიორგი უფლისწული და თავად „წარვიდა საბერძნეთს“, – დასძენს „მატიანე ქართლისას“ ავტორი.²³ ამ დროს, ფაქტობრივად, სამეფო ორ ნაწილად იყო გაყოფილი. სახელისუფლებო კრიზისი საქართველოში კარგა ხანს გაგრძელებულა და იგი კონსტანტინოპოლიდან ბაგრატის დაბრუნების წინა ხანებში დარეგულირებულა, თუმცა, მხოლოდ გარეგნულად. „მატიანე ქართლისას“ მინიშნებით, საქართველოს მეფის კონსტანტინოპოლში ყოფნისას რატომღაც ლიპარიტ ბაღვაშს მოუწადინებია გიორგი ბაგრატის ძის საქართველოს მეფედ აღიარება და ამ წინადადებით სამეფო კარისთვის მიუმართავს: „ითხოვა ლიპარიტ ძე ბაგრატისი, გიორგი, მეფედ, რათა მოსცეს იგი დედამან მისმან და დიდებულთა მის ქუეყანისათა. მოიყვანეს საყდარსა რუისისასა და აკურთხეს მეფედ. და მოიყვანეს მზრდელად მისა ლიპარიტ და პატრონად და ბაგრატისი გუარანდუხტ დედოფალი“.²⁴ როგორც ვხედავთ, არასასურველი რეალობის გამოსწორების სურვილით შეპყრობილმა სამეფო კარმა დიდი სიხარულით მიიღო ერისთავის წინადადება. გიორგი ბაგრატის ძე აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანეს და რუისის ტაძარში მეფედ აკურთხეს. სამეფო კარსა და ბაღვაშებს შორის შეთანხმება ერთ მუხლსაც ითვალისწინებდა: მართალია, ლიპარიტი აღიარებდა ბაგრატიონთა სიუზერენობას, მაგრამ იმავდროულად გიორგი მისი მფარველობის ქვეშ უნდა გაზრდილიყო.

ფაქტობრივად, ქვეყნის გამაერთიანებლად გიორგი უფლისწული მოგვევლინა. ლიპარიტ ბაღვაშმა იგი საქართველოს მეფედ აკურთხა. ამ აქტით ქართულ სინამდვილეში თანამეფობის ინსტიტუტი შემოდის. XI საუკუნის 50-იანი წლების პოლიტიკური მოვლენების შესწავლისას აშკარად ჩანს, რომ გიორგი II-მ ორჯერ შეიცვალა სტატუსი. ქუთაისში გიორგი უფლისწული პირველად თანამოსაყდრედ აკურთხეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ კი გიორგის რატომღაც ხელახლა აკურთხებენ რუისის ტაძარში. რაღაში დასჭირდათ ერთხელ უკვე მეფედ კურთხეული მონარქის ხელახლა დალოცვა? ერთადერ-

²² ამ საკითხს ვრცლად განვიხილავთ ჩვენს ნაშრომში „მეფის კურთხევა XI-XIII საუკუნეების საქართველოში (ხელნაწერი)“.

²³ მატიანე ქართლისაჲ. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 303.

²⁴ მატიანე ქართლისაჲ, გვ. 304.

თი სწორი ვარაუდი ის იქნება, თუ დავუშვებთ, რომ პირველად თანამოსაყდრედ კურთხეული გიორგი, მეორედ რუისის ტაძარში უკვე მეფედ აკურთხეს. ამ აქტით ქვეყანაში იურიდიულად თანამეფობის ინსტიტუტი მკვიდრდება, რეალურად კი სამეფო კარის მიერ ლიპარიტის დამარცხების შემდეგ საქართველოს ერთპიროვნული მმართველობის სადავეები კვლავ ბაგრატ IV-ის ხელში ექცევა. ჩვენი აზრით, საქართველოში თანამეფობის ბიზანტიური მოდელი დამკვიდრდა. მაგალითად, ბასილი II და კონსტანტინე VIII თანამეფეები იყვნენ წლების განმავლობაში. ლოგიკური იქნება თუ ვიფიქრებთ, რომ იგივე რეალობა შეიქმნა 1089 წლის შემდეგ, მაგრამ ერთი განსხვავებით, ხელისუფლების კონცენტრირება მოხდა დავითის ხელში, ხოლო გიორგი II ჩამოშორდა მმართველობას. აქვე არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ერთ საკითხს – დავით IV აღმაშენებლის გამეფებისას თვალში საცემია ის ფაქტი, რომ 1089 წელს მემატიანის მიერ აღწერილი ცერემონიალი გარეგნულად იდენტურია თანამოსაყდრედ კურთხევის ცერემონიალისა. ერთ შემთხვევაში გვირგვინს მომავალ მეფეს გადასცემს არა კათოლიკოსი, როგორც მიღებული იყო, არამედ მეფე-მამა. მაგრამ აქ ისმის ერთი კითხვა, თუ დავითი თანამოსაყდრედ 1083 წლისთვის აკურთხეს, მაშინ ამ სტატუსით მას ხელახლა არავინ აიყვანდა ტახტზე. ამ ეტაპზე ერთადერთი სწორი ვარაუდი იქნება ის, რომ 1089 წელს გიორგი II-მ დავითი თანამეფედ აკურთხა. ჩვენი აზრით, ინაუგურაცია ჩატარდებოდა იმავე წესით, როგორითაც სრულდებოდა მეფედ კურთხევა, ოღონდ ერთი გამონაკლისით, ვინაიდან მეფე-მამა ცოცხალი იყო და მისი მონაწილეობა აუცილებლად უნდა დაფიქსირებულიყო ცერემონიალის დროს. სწორედ ამიტომ გვირგვინი მომავალ თანამეფეს კათოლიკოსმა კი არ დაადგა, არამედ გიორგი II-მ.

Jaba Samushia

**DAVID THE RESTORER (“AGMASHENEBELI”) AND
HIS POSITION IN 1083-1089**

(Summary)

According to the Georgian historiography, co-regnancy (“tanamosakdreoba”) differs from co-rule (“tanamephoba”), or diarchy.

In 1085, during the reign of Giorgi II, David is named as king and sebastos. King of the kings Giorgi II was in charge of the kingdom, but, together with him, his young son (David was 12 years old) also had certain privileges for the control of state affairs. It is also noteworthy that hierarchy between father and son was strictly defined – Giorgi is caesaros while David had a title of sebastos which was lower. The first mention of David occurs in the royal charter of Giorgi II donated to Mghvime monastery. But, here prince David was a baby and he was named as kuropalates. The assumption that David was crowned as junior king (co-regnancy) of Giorgi II in 1083 – when Giorgi left for the negotiation at the royal court of Malik-Shah seems to be reasonable. That was not the precedent for the royal court of Georgia, because some decades ago, Giorgi II had been crowned as junior king by Bagrat IV before the latter left for Byzantium.

According to David the Restorer’s historian, in 1089 Giorgi II crowned his son “with the crown of kingship”. Thus we assume that David, who had been junior king to his father, in 1089 was crowned as co-ruler. We also think that the inauguration was held in accordance with the same rules as it was customary for the coronation of the kings of Georgia, but with the single exception only. As far as the king-father was alive, his participation was necessary during the ceremonial. That is why David was crowned not by catalicos, but personally by Giorgi II.